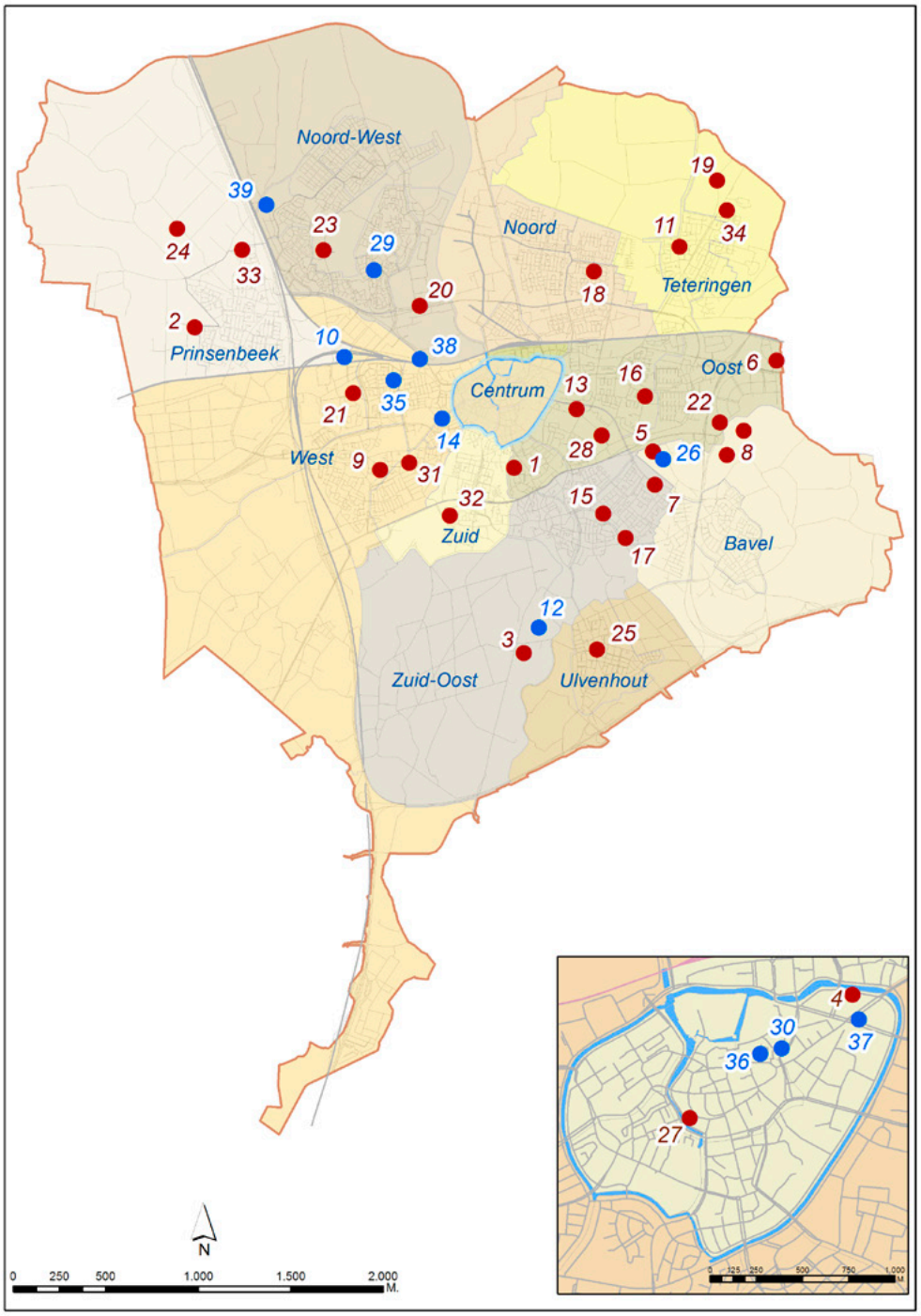

0. Overzicht van de archeologische onderzoeken in de gemeente Breda in het jaar 2014

Archeologisch onderzoek in en rondom Breda in het jaar 2014

door
Erik Peters, Joeske Nollen, Lina de Jonge

Inleiding

In deze jaargang van de Oranjeboom wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste resultaten het archeologisch onderzoek in 2014 in de gemeente Breda. Er worden ook enkele onderzoeken besproken die zijn uitgevoerd in 2013, maar waarvan de rapportage vorig jaar nog niet ver genoeg gevorderd was om inhoudelijk op het onderzoek in te gaan.

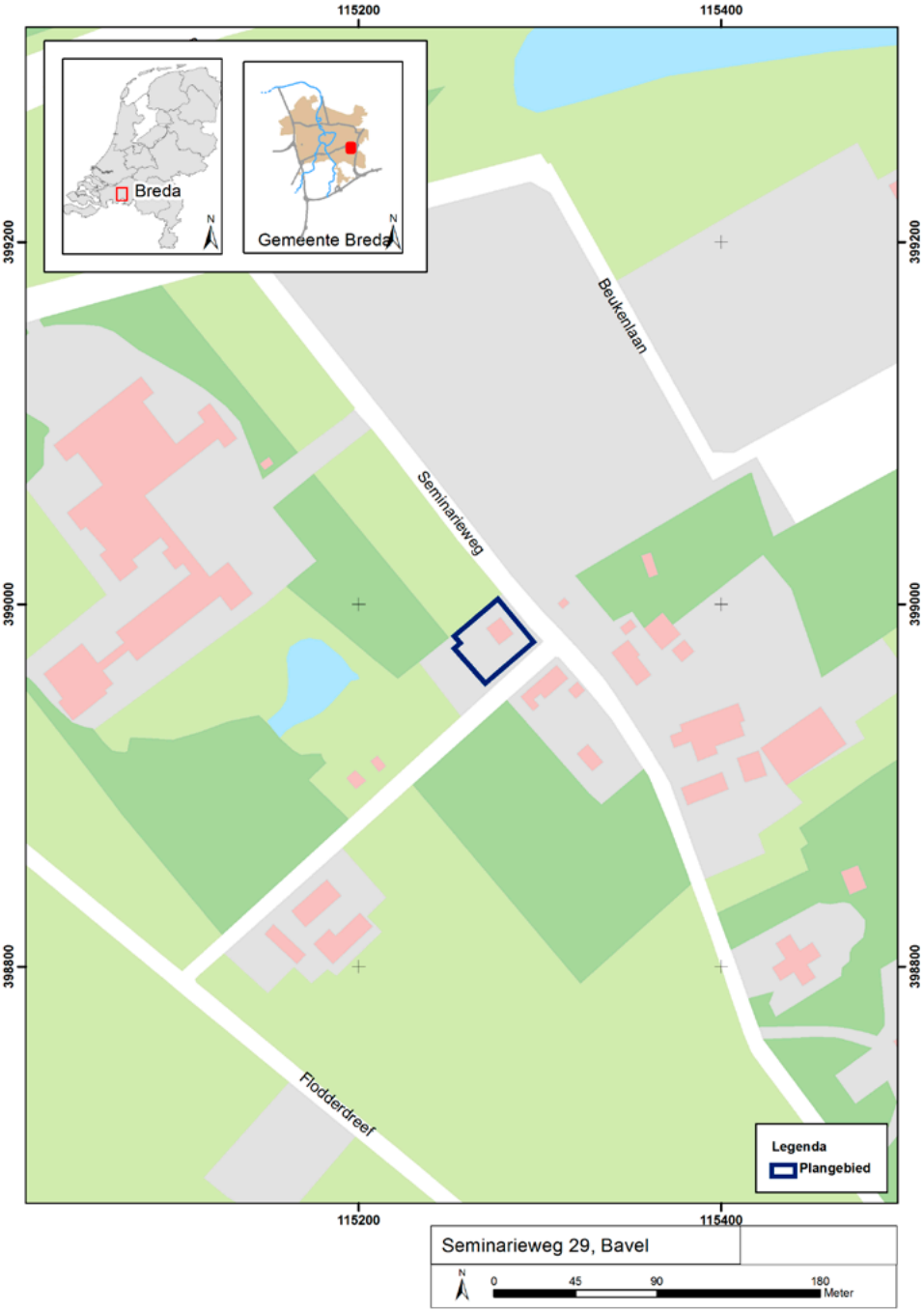

1. Kaart plangebied bij landgoed IJpelaar.

Bijzondere vuursteenvondsten uit de steentijd nabij het landgoed IJpelaar *(vindplaats 26)*

Bij het graven van proefsleuven en een kleine aanvullende opgraving aan de Seminarieweg 29 zijn greppels met vondsten uit de vijftiende en zestiende eeuw aangetroffen en enkele bijgebouwen, vermoedelijk uit de achttiende eeuw. Het terrein ligt nabij het landgoed IJpelaar en enkele bijbehorende boerderijen, die daar vanaf circa 1300 n. Chr. hebben gelegen. Het bijzondere van deze locatie zijn echter de vuursteenvondsten. Deze dateren uit het laatpaleolithicum en ze behoren bij de Tjonger- Federmessergroep (circa 9500-8000 v. Chr.).[1] Het vuursteen is aangetroffen op een niveau tussen Jong Dekzand I en II. Grondsporen uit deze periode zijn binnen het onderzochte oppervlak niet aangetroffen. Er waren drie soorten vuursteen aanwezig: Belgisch vuursteen, Maaseivuursteen en Noordzeevuursteen. Onder Noordzeevuursteen wordt vuursteen verstaan dat afkomstig is uit het later onderwatergelopen Noordzeebekken. Het Noordzeebekken is ondergelopen tussen 9000 en 6500 v. Chr.[2] De zestien stuks vuursteen zijn onder te verdelen in twaalf afvalstukken en vier werktuigen. Het afval bestaat uit acht afslagen en vier klingen. De werktuigen zijn een combinatiewerktuig: boor en steker, een meervoudige middensteker, een combinatiewerktuig beksteker en een afgebroken Tjongerspits.

In Breda zijn verschillende vindplaatsen met vondsten uit dezelfde periode bekend, bijvoorbeeld bij De Rith en in de dalen van Mark en Weerijs.[3] Ook in de regio zijn vindplaatsen met materiaal uit deze periode bekend: o.a. bij de Loonse en Drunense duinen en Zundert Hoge Moer.[4]

2. Afgebroken Tjongerspits uit ca. 9000 v. Chr. (foto: Erfgoed Breda)

3. Combinatiewerktuig beksteker (bekvormig beiteltje). (foto: Erfgoed Breda)

1 Determinatie Pieter Dijkstra.
2 Vos 2015.
3 Onder andere de collectie Moelands, geschonken aan Erfgoed Breda, bevat vondsten uit deze periode.
4 Collectie Verhagen, in Houkes 2012, 34, 35.

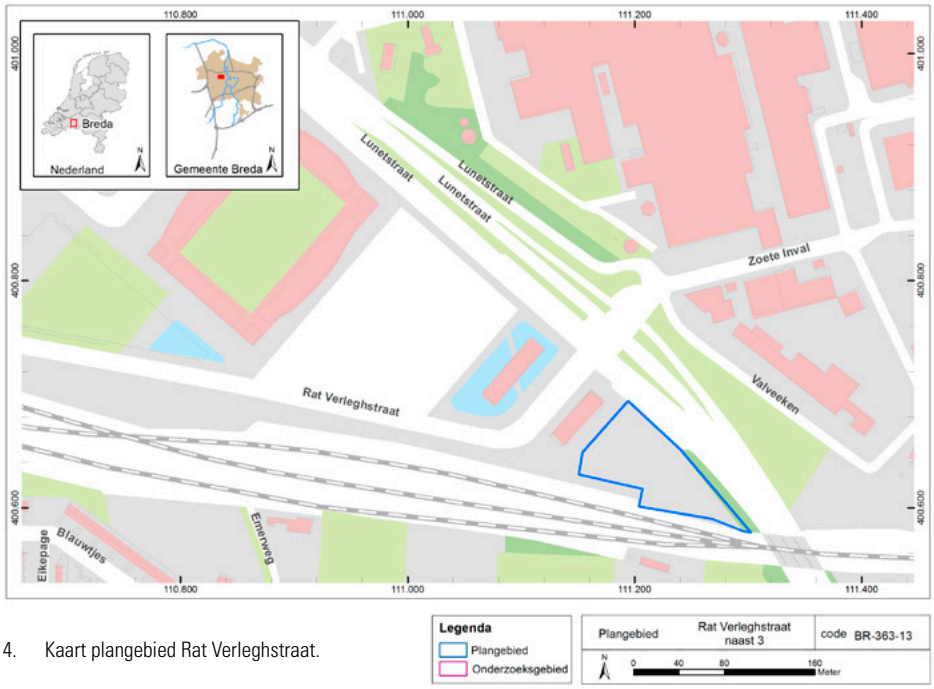

4. Kaart plangebied Rat Verleghstraat.

Mesolithische brandkuil en twee laatmiddeleeuwse waterputten bij Rat Verleghstraat *(vindplaats 38)*

Vanwege de voorgenomen bouw van studentenhuisvesting heeft op het grasveld tussen het spoor, de Rat Verleghstraat en de Lunetstraat een archeologisch onderzoek plaatsgevonden in het najaar van 2013. Het plangebied grenst aan het in het verleden uitgebreid onderzochte gebied van Breda-West, waar vele sporen en vondsten zijn aangetroffen van de steentijd tot en met de Tweede Wereldoorlog.[5] De archeologische verwachting aan de Rat Verleghstraat was daarom hoog en tijdens het onderzoek bleek dat er ook hier in het verleden sprake is geweest van menselijke activiteit. Er zijn sporen en vondsten gedocumenteerd, die gedateerd kunnen worden in het laatmesolithicum (6450 - 4900 v.Chr.), de late middeleeuwen (1050 - 1500 n.Chr.) en de nieuwe tijd (1500 n. Chr. - heden).

Er is een brandkuil uit het laatmesolithicum aangetroffen: een kuil gegraven om vuur in te stoken en voedsel boven of in te prepareren. De kuil had een houtskoolrijke vulling, die geschikt bleek voor een koolstofdatering. Aan de hand van deze dateringsmethode is de brandkuil in het laatmesolithicum geplaatst. Sporen en vondsten uit deze periode zijn in de regio Breda zeldzaam en meestal gaat het dan om vuursteenvondsten in een secundaire context. Nabij deze kuil zijn tien paalkuilen aangetroffen, die samen een deel van een gebouwstructuur vormen. Mogelijk een huisplattegrond, of wellicht een bijgebouw. Een houtskoolmonster uit één van de palen is door middel van een koolstofdatering in het laatneolithicum gedateerd. Het is echter onwaarschijnlijk dat deze paal en bijbehorende structuur uit deze periode dateren. De ouderdom blijft vooralsnog onbekend.

5. Foto van een doorsnede van een uit plaggen opgebouwde waterput uit de zestiende eeuw. (foto: Erfgoed Breda)

In het oostelijke deel van het terrein troffen we een grote hoeveelheid sporen en vondsten daterend uit de late middeleeuwen aan, met name uit de veertiende en vijftiende eeuw. Het gaat om twee waterputten, greppels, paalsporen, kuilen en fragmenten aardewerk. De twee waterputten waren opgebouwd met plaggen en hadden aan de basis een houten constructie. Eén van de putten was een zogenaamde tonput, waarbij een eikenhouten ton als beschoeiing van de waterput diende. Een van de duigen van de ton was voorzien van een ingekrast merkteken, een symbool om eigendom of product te merken. Deze merktekens werden aangebracht door de kuiper, of de producenten,

6. Een merkteken aangebracht op één van de duigen van de tonput uit de vijftiende eeuw (foto: Erfgoed Breda)

5 Koot en Berkvens 2004.

handelaars of transporteurs van de gekuipte waar. Voor beide waterputten is een datering uitgevoerd, een koolstofdatering en een dendrochronologische analyse. De tonput dateert uit het einde van de vijftiende eeuw, de andere plaggenput uit de zestiende eeuw.

Het bleek niet mogelijk een duidelijke samenhang tussen alle sporen te vinden, vanwege het beperkte opgegraven oppervlakte. De hoeveelheid en type sporen en vondsten geven echter duidelijk aan dat er hier in de nabije omgeving in de late middeleeuwen een nederzetting heeft gelegen.

Ter hoogte van de onderzoekslocatie hebben de voormalige Kwakkelhutstraat en de herberg de Kwakkelhut gelegen, onderdeel van de huizengroep 'Buurtstede-Heike'. Deze herberg zou een verblijf voor jagers op kwartels (kwakkels) zijn geweest.[6] De bebouwing wordt al in het begin van de negentiende eeuw genoemd en heeft tot in de jaren '60 van de twintigste eeuw bestaan. De weg verdwijnt in de jaren '70.[7]

De verwachte resten van de straat en aanliggende bewoning zijn aangetroffen. Er zijn karrensporen gedocumenteerd ter hoogte van de straat, zoals deze is weergegeven op de kadastrale kaart van 1824. Greppels en een naastgelegen palenrij zijn vermoedelijk sporen van de afrastering van de weg. Van de bewoning langs de Kwakkelhutstraat restte slechts een grote verstoorde zone. Opvallend was dat uit vrijwel alle sporen, die in relatie gebracht kunnen worden met de Kwakkelhutstraat, vondsten uit de late middeleeuwen zijn verzameld.

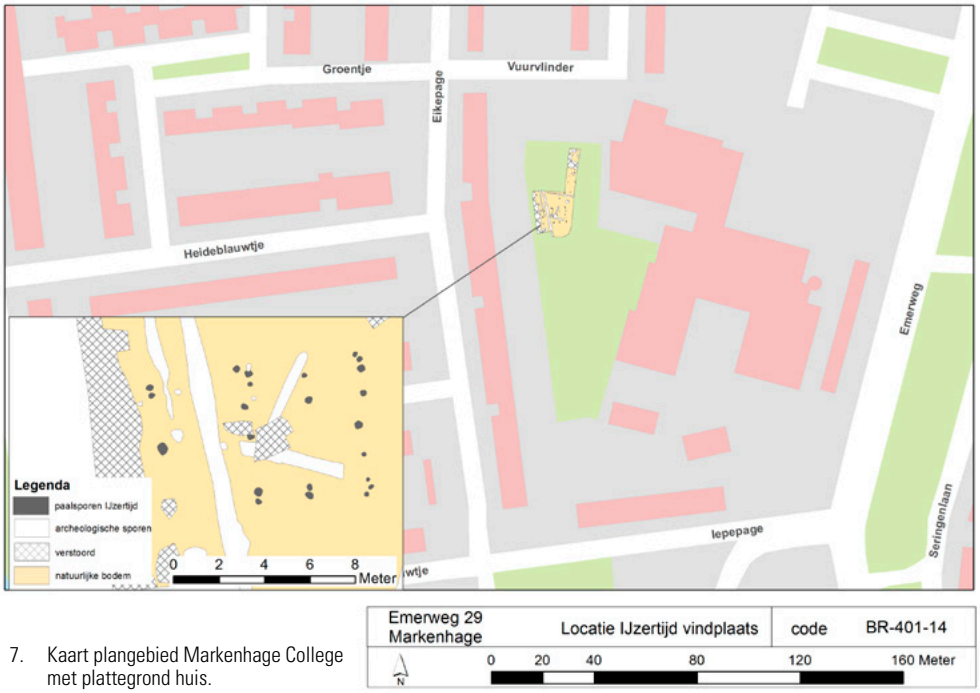

7. Kaart plangebied Markenhage College met plattegrond huis.

Sporen van een gebouw uit de ijzertijd nabij Markenhage College *(vindplaats 35)*

Gedurende de kerstvakantie van 2014 hebben archeologen van de gemeente Breda een onderzoek uitgevoerd rondom het Markenhage College aan de Emerweg 29. Het grasveld aan de Vuurvlinder, ten westen van de school, bleek de meest interessante locatie van het onderzoeksgebied. Hier zijn de sporen van een gebouw uit de ijzertijd (800 - 12 v.Chr.) gevonden. Verkleuringen in de bodem laten de resten van 23 palen zien, die samen een plattegrond van een huis of gebouw vormen. Het gebouw is 10 meter lang en 6 meter breed. Het vertoont overeenkomsten met huisplattegronden uit de late bronstijd tot in de midden-ijzertijd, die tijdens archeologisch onderzoek in Breda-West en Oss zijn gevonden. In een aantal van de paalsporen zijn fragmenten van aardewerk aangetroffen, die uit deze periode dateren.

Op slechts 300 meter ten noorden van het Markenhage College is in 1995 een groot archeologisch onderzoek uitgevoerd op Emerakker, onderdeel van het Breda-West project. Hier zijn veel bewoningssporen uit de ijzertijd gevonden: huizen, bijgebouwen, waterputten en een klein grafveld. Met de vondst bij het Markenhage College weten we dat het bewoonde gebied in deze periode verder richting het zuiden heeft gereikt.

6 Sinninghe 1974.
7 www.watwaswaar.nl

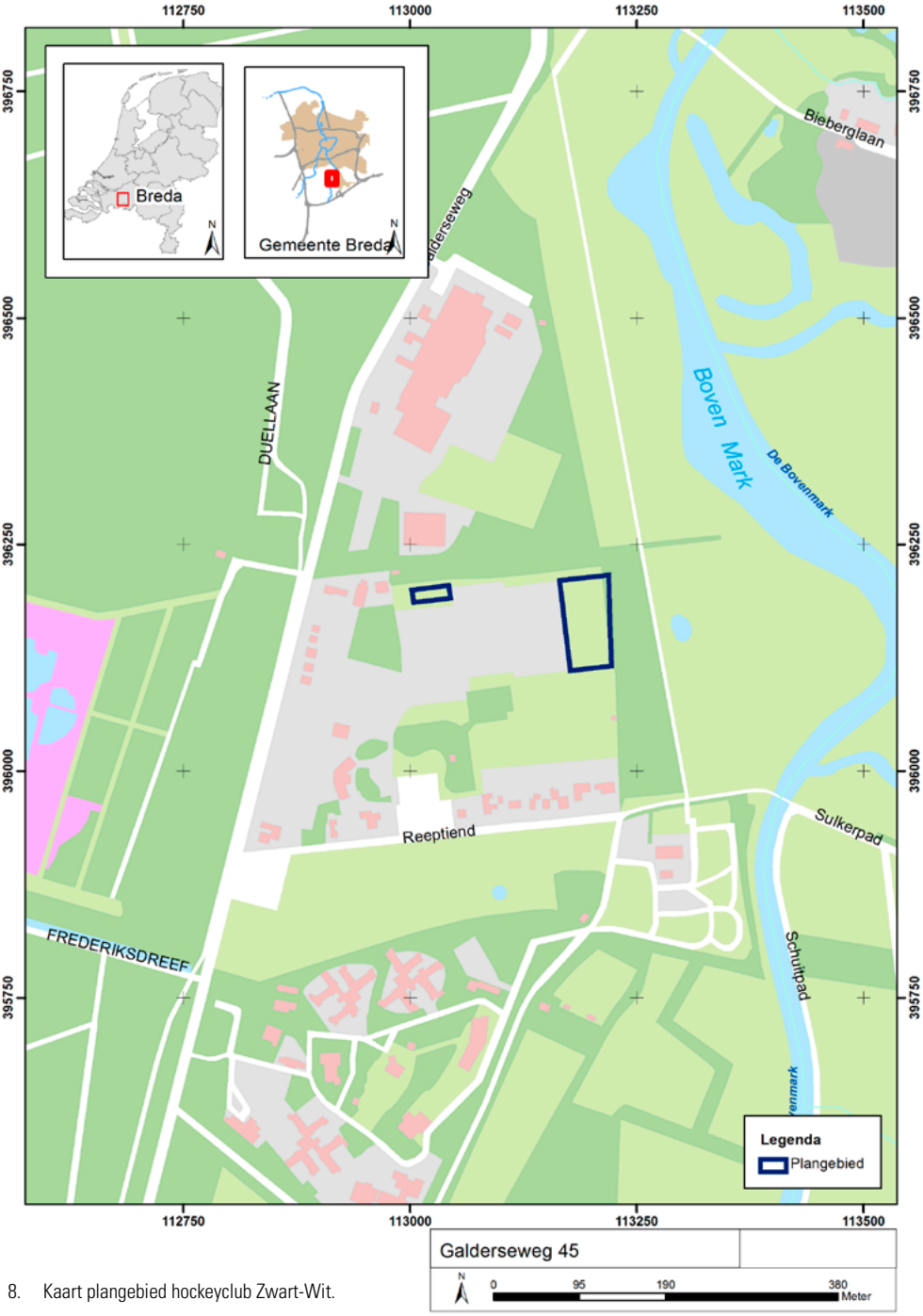

8. Kaart plangebied hockeyclub Zwart-Wit.

Boerderij uit midden-ijzertijd op het terrein van hockeyclub Zwart-Wit *(vindplaats 12)*

Op het terrein van hockeyclub Zwart-Wit aan de Galderseweg zijn in juni 2014 sporen gevonden van minimaal één boerderij uit de midden-ijzertijd (500 – 250 v.Chr.). Het is voor het eerst dat bij onderzoek aan de zuidkant van Breda woonplaatsen uit de ijzertijd tevoorschijn komen. In het verleden zijn bij archeologisch onderzoek wel vondsten uit de ijzertijd gedaan, bijvoorbeeld bij het nabijgelegen Oud Hof in Ulvenhout (net aan de overzijde van de Mark), maar de bewoningssporen waren niet op deze vondstlocaties aanwezig.

9. Overzicht van de plattegrond. De afdrukken van de palen bevonden zich ter plaatse van de gegraven kuilen. (foto: Erfgoed Breda)

De nu aangetroffen resten bestaan uit de paalsporen van een boerderij en twee graanschuurtjes, waterkuilen, een haardkuil en ploegsporen. In de ijzertijd lag deze locatie op de rand van een hoge rug, vlakbij het dal van de waterloop van de Mark. Op de hoge rug konden akkers worden aangelegd, blijkt uit de ploegsporen.

De waterkuilen zijn aangelegd om over grondwater te kunnen beschikken. De waterkuilen zijn door een dikke leemlaag heen gegraven, tot in een onderliggende grove zandlaag. De leemlaag hield het water tegen, maar door het grove zand kon het water goed omhoog 'borrelen'. De sporen lagen ongeveer een halve meter onder het oppervlak. Ze zijn goed bewaard gebleven doordat in de middeleeuwen een plaggenlaag is opgebracht als bemesting voor akkers. De plaggen beschermden de onderliggende sporen bij het ploegen.

10. Voorraadpot. Uit een afvalkuil zijn zestig scherven van verschillende aardewerken objecten verzameld, die tijdens hungebruik meer dan 2300 jaar geleden zijn gebroken en weggegooid in de kuil. Een aantal van de scherven kon aan elkaar gepast worden; onder andere enkele fragmenten van een versierde pot. De scherven vormen een deel van de rand van een voorraadpot, die is versierd met ingekraste lijnen. (foto: Erfgoed Breda)

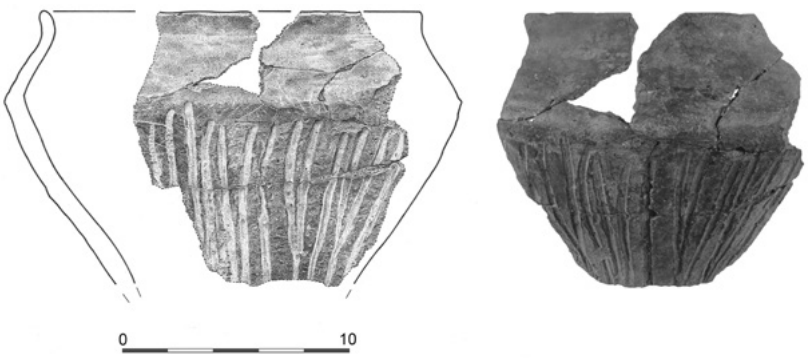

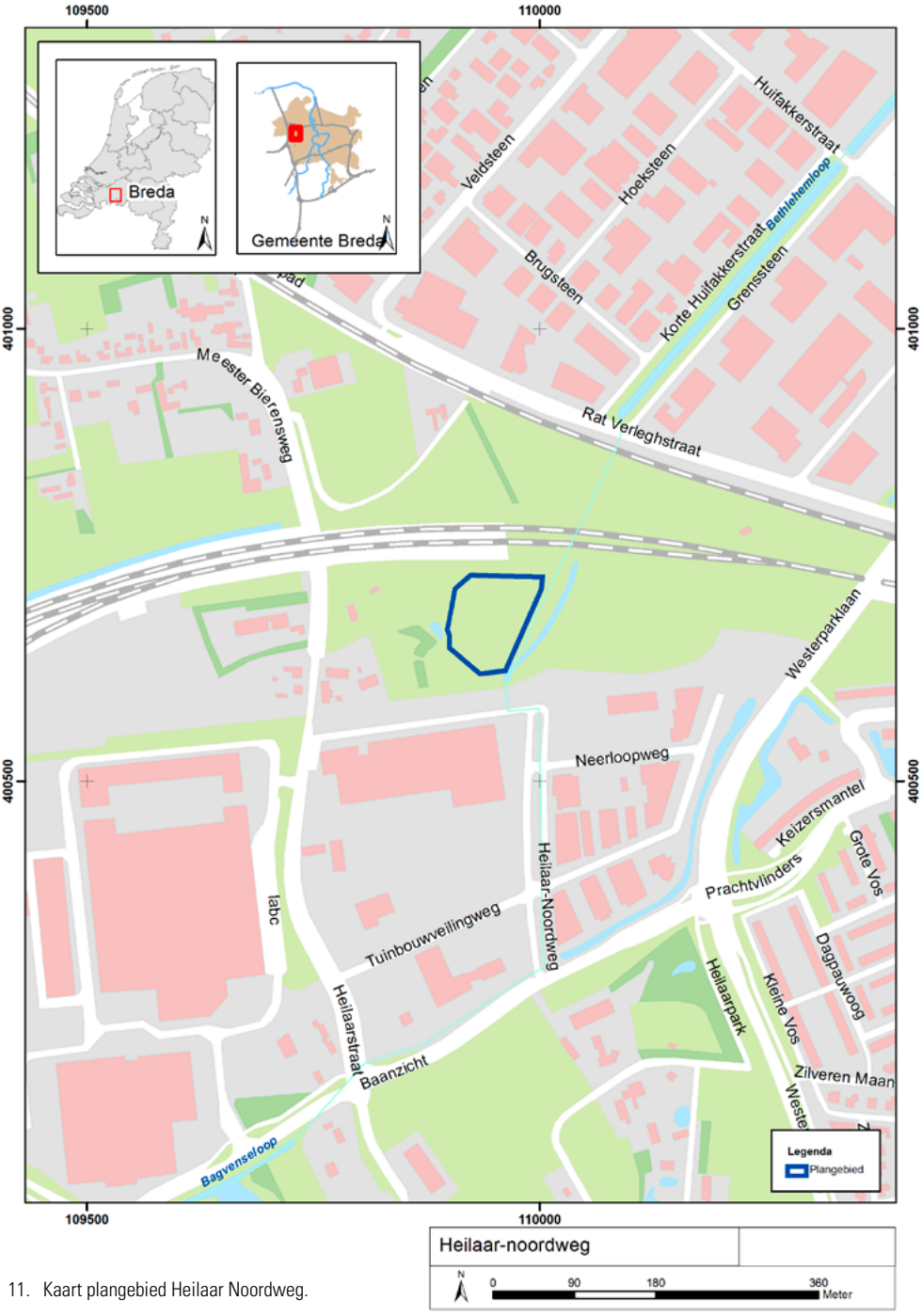

11. Kaart plangebied Heilaar Noordweg.

Heilaar Noordweg *(vindplaats 10)*

Eind mei 2014 heeft er archeologisch onderzoek plaatsgevonden op een akker aan de Heilaar-Noordweg, op het bedrijventerrein Heilaar. Dit gebied grenst in het oosten aan de locatie waar in 2006 een grafheuvel uit de bronstijd (2000 – 800 v.Chr.) en een nederzettingsterrein met sporen uit de ijzertijd (800 – 12 v.Chr.), Romeinse tijd (12 v.Chr. – 450 n.Chr.) en vroege middeleeuwen (450 – 1050) zijn aangetroffen.[8] Deze sporen waren gelegen op de top en flanken van een hoge dekzandrug. Het huidige onderzoeksgebied lag echter in het beekdal van de Bethlehemloop en de Bagvense Loop / Kruisloop.

Het beekdal is vanaf circa 6500 v.Chr. langzaam opgevuld met veen. In dit veenpakket was onder meer een laag zichtbaar met verbrand leem en houtskool. Deze laag zou afkomstig kunnen zijn van de oostelijk gelegen (prehistorische) bewoning, waar leem werd verwerkt in de wanden van huizen (huttenleem). Mogelijk is een nederzettingsterrein geraakt door een brand, waarbij de verbrande resten verspoeld zijn door de beek en in het veen terecht gekomen.

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn er greppels en paalsporen uit de late middeleeuwen (1050 – 1500) aangetroffen, gedateerd aan de hand van aardewerk. In deze periode verschuift de bewoning van de hoge dekzandruggen richting de lager gelegen gebieden, zodat de hoge delen van het landschap volledig voor de akkerbouw gebruikt konden worden.

8 Ter Wal en Dyselinck 2010.

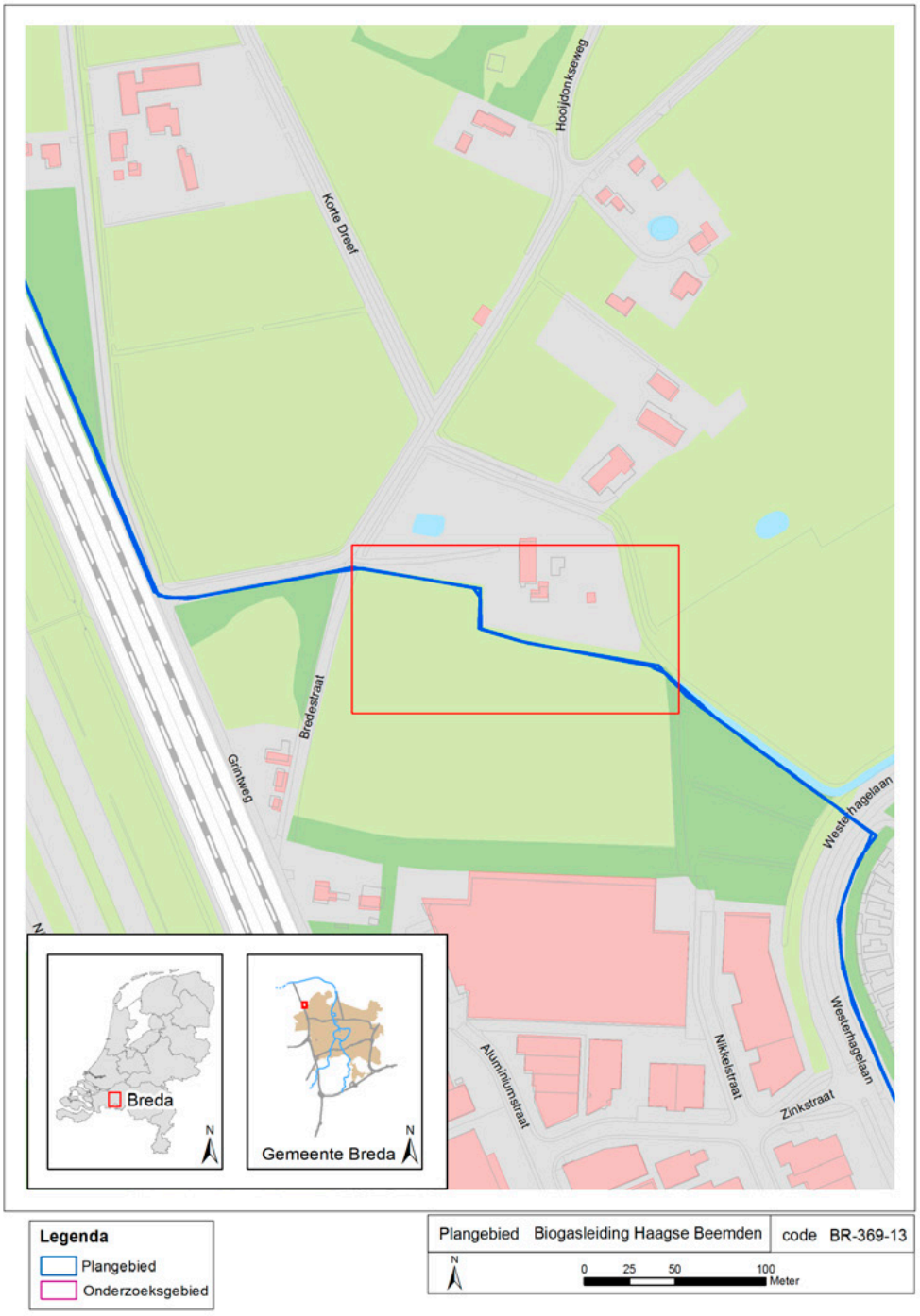

12. Kaart plangebied biogasleiding Haagse Beemden.

Biogasleiding Haagse Beemden *(vindplaats 39)*

De aanleg van een biogasleiding van de rioolwaterzuivering aan de Biezenstraat richting het zuiden, langs het HSL-tracé, naar Muizenberglaan is eind oktober 2013 archeologisch begeleid. Ter hoogte van het tracé van de biogasleiding tussen de Bredestraat en de Westerhagelaan bleek een laatmiddeleeuwse vindplaats aanwezig. Er zijn greppels, kuilen, een waterput en vondstmateriaal uit de late middeleeuwen gedocumenteerd.

De nabijgelegen vindplaatsen langs de HSL Kesteren en Haagse Beemden Noordwesthoek bleken tevens laatmiddeleeuwse vindplaatsen te zijn, waar kuilen, greppels en vondstmateriaal uit deze periode zijn aangetroffen.[9]

De huidige vindplaats ligt net ten zuiden van de huizengroep Muizenberg, rond de hoeve Muizenberg. De allervroegste fase van Hoeve Muizenberg dateert uit de veertiende eeuw.[10] De hoeve en de huizengroep staan nog weergegeven op de kadastrale kaart van 1824. De akkers behorend bij de Muizenberg waren gesitueerd op de hoge dekzandruggen de 'Muizenberg' en 'Aan de Brede Straat'.[11] Vermoedelijk staan de aangetroffen sporen en vondsten in relatie tot de bewoning rond de hoeve Muizenberg.

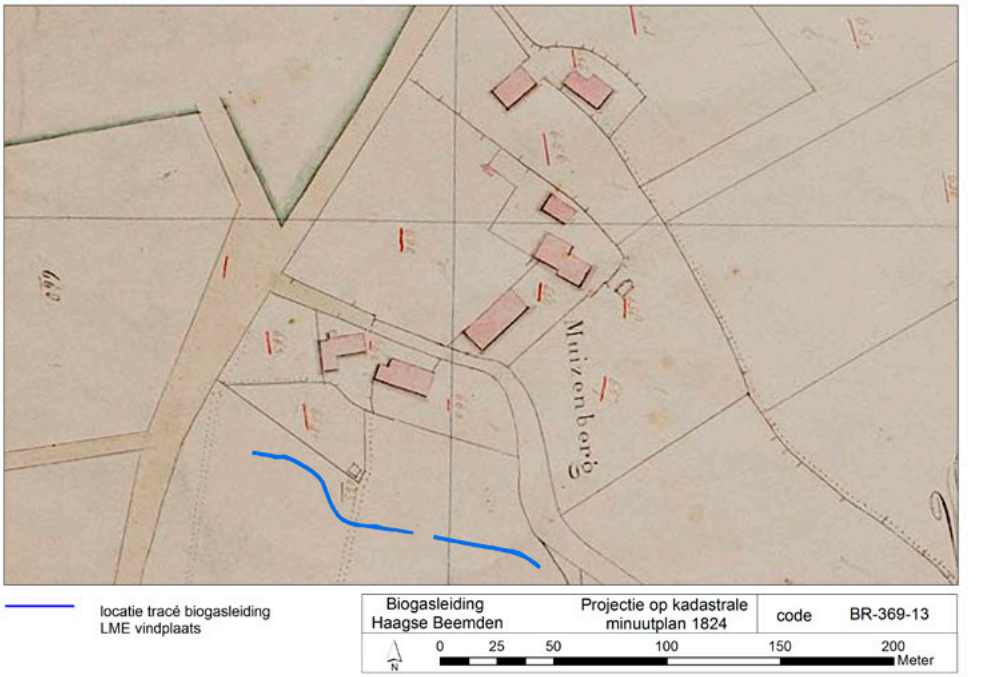

13. Tracé van de biogasleiding aangegeven op de kadastrale minuut van 1824.

9 Demey et al. 2001.
10 Buiks in voorbereiding; Dolné 1998.
11 Leenders 2006.

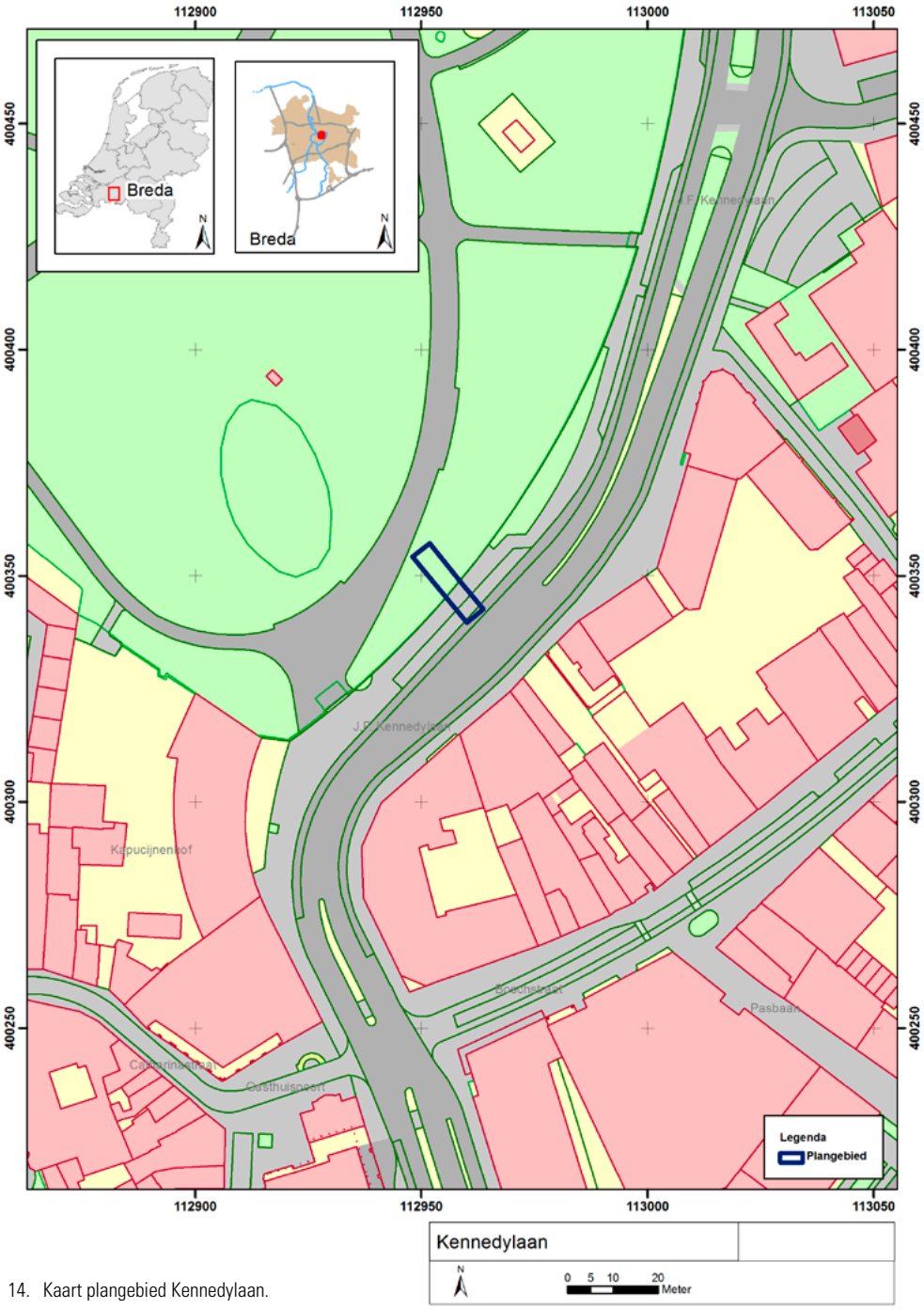

14. Kaart plangebied Kennedylaan.

Mogelijk restant van oude brug ter hoogte van Kennedylaan
(vindplaats 30)

Tijdens werkzaamheden in oktober 2014 aan het riool in de J.F. Kennedylaan en het Valkenbergpark zijn een oud gemetseld gootje en een muurfundament gevonden. Het gootje liep onder de voormalige Zwaanstraat of Doelsteeg die de Boschstraat met het Valkenberg verbond, en was aangesloten op het grote gemetselde riool onder de huidige J.F. Kennedylaan. Het was deels opgemetseld en afgedekt met natuurstenen dekstenen. De Doelsteeg was van oorsprong een toegangsweg naar de, buiten de middeleeuwse stadsgracht gelegen, Schuttersdoelen (oefenterrein van de boogschutters) en had dus een middeleeuwse oorsprong. In 1988 werd de Doelsteeg ter hoogte van de voormalige bioscoop Luxor al archeologisch onderzocht. Daarbij werden talloze straatniveau's waargenomen die teruggingen tot in de veertiende eeuw. Rond 1957 zijn bij de aanleg van de Kennedylaan de sporen van dit oude straatje verdwenen. Naast en onder het gootje kwam een gemetseld fundament te voorschijn. Gezien het formaat van het fundament moet het tot een grote constructie behoord hebben. Misschien is het onderdeel geweest van een brug over het water die ter hoogte van de J.F. Kennedylaan was gelegen. Deze brug is te zien op de kadastrale kaart van 1824.[12] Er is maar een klein deel van het muurfundament in zicht geweest, waardoor het lastig is te bepalen waar het onderdeel van heeft uitgemaakt.

15. Foto van gemetseld gootje (links) en muurfundament van de brug (foto: Erfgoed Breda)

12 Kadasterkaart (minuutplan) 1811-1832 Breda, Noord Brabant Sectie 3 blad 02

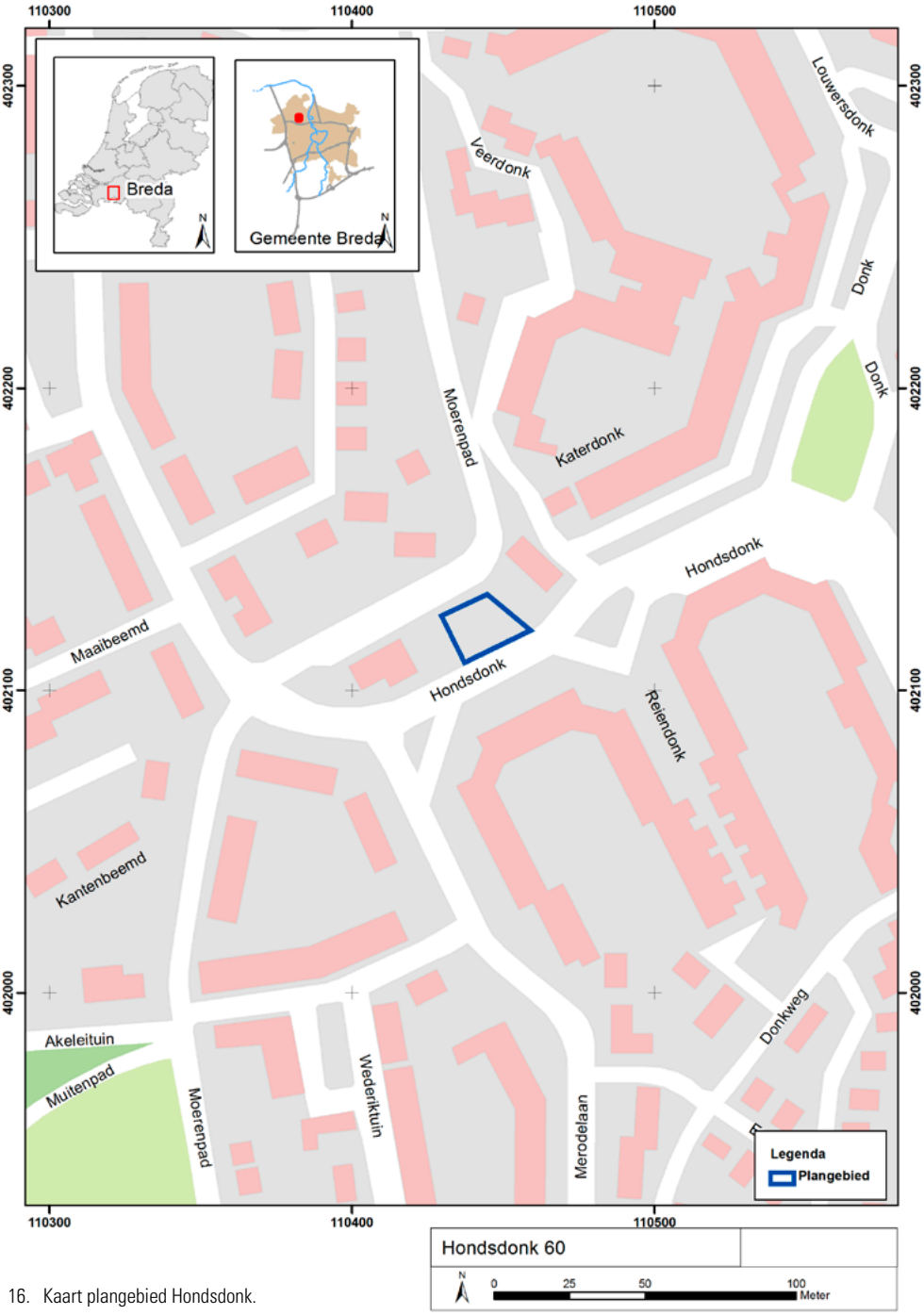

16. Kaart plangebied Hondsdonk.

Restanten van liniegracht uit de Tachtigjarige Oorlog aan de Hondsdonk *(vindplaats 29)*

In oktober 2014 zijn er bij archeologisch onderzoek aan de Hondsdonk in de Haagse Beemden resten gevonden van een liniegracht. Deze gracht is in 1637 gegraven tijdens het beleg rond Breda door prins Frederik Hendrik.

Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd er veel gestreden om de stad Breda, die als woonplaats van de prins van Oranje Nassau een hoofdprijs vormde voor de strijdende partijen. Breda wisselde in deze turbulente periode meerdere malen van bezetter. In 1625 moest Justinus van Nassau, gouverneur van Breda, na een langdurig beleg, de stad overgeven aan de Spaanse bevelhebber Spinola. In 1637 lukte het prins Frederik Hendrik om de uitgeputte stad voor de laatste keer te heroveren na een beleg van elf weken. In tegenstelling tot Spinola hongerde hij de vesting niet uit, maar benaderde hij hem agressief langs vier zijden met loopgraven vanuit de rondom de stad aangelegde linies. Op basis van oud kaartmateriaal weten we min of meer waar de structuren zijn gelegen die gedurende de belegeringen zijn aangelegd, zoals de wallen, legerkampjes en schansen. Tijdens het archeologisch onderzoek vinden we de liniegracht terug, die in 1637 gegraven werd om met de vrijgekomen grond een wal op te werpen. Aan de Hondsdonk bleken er twee grachten te zijn gegraven. Behalve sporen van de linie zijn er ook karrensporen aangetroffen, die op de locatie van het voormalige weggetje Moerenstraat zijn gelegen. Dit weggetje, dat ook wel als 'weg van Gageldonk naar Den Emmer' wordt aangeduid, leidde naar de graslanden in het noorden van de Haagse Beemden.[13] Veel van dit soort weggetjes hebben een middeleeuwse oorsprong.

17. Foto van teruggevonden liniegracht aan de Hondsdonk (foto: Erfgoed Breda)

13 Leenders 2006

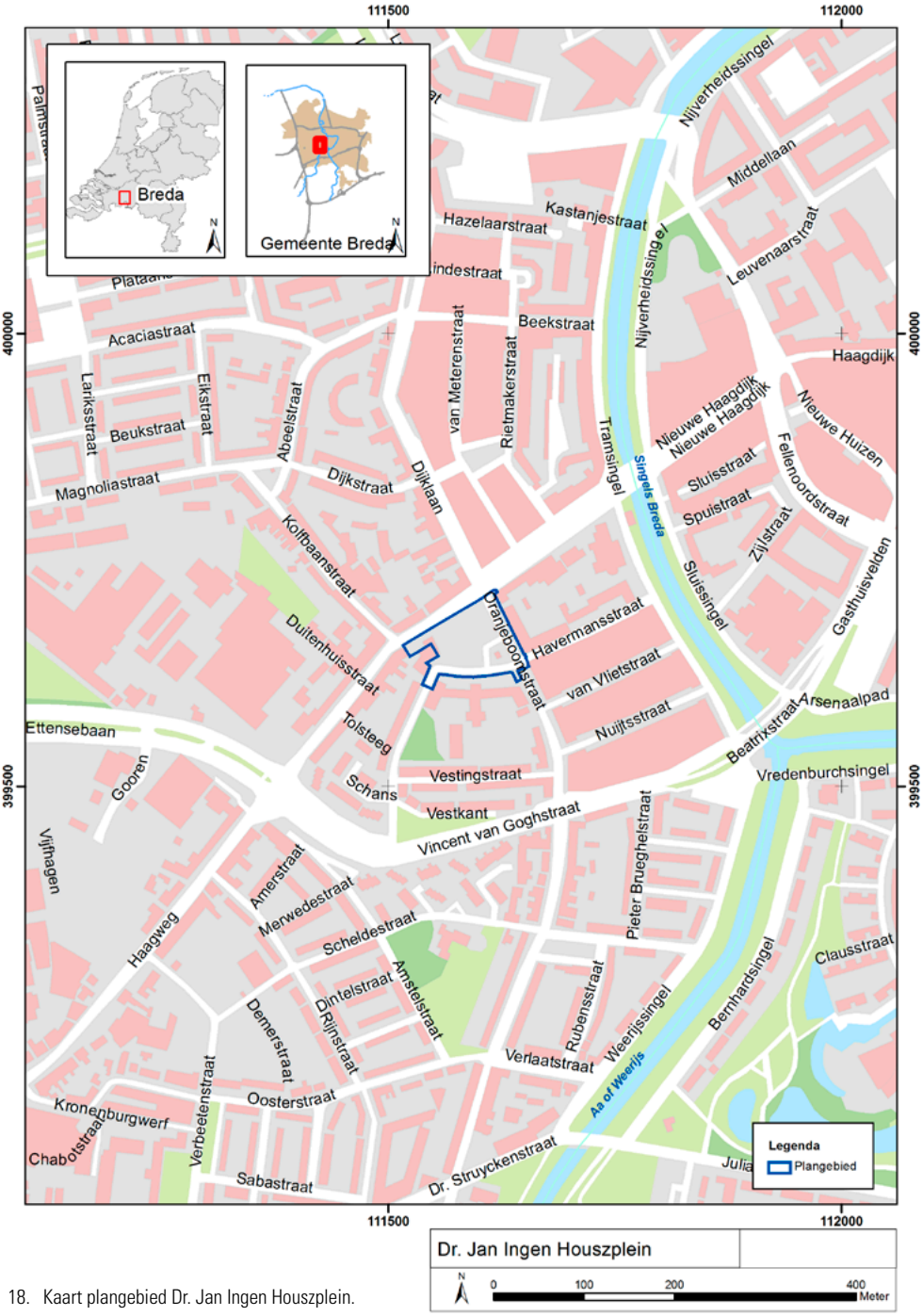

18. Kaart plangebied Dr. Jan Ingen Houszplein.

Gracht van Lunet A teruggevonden onder Dr. Jan Ingen Houszplein *(vindplaats 14)*

Bij opgravingen voorafgaand aan de herinrichting van het Dr. Jan Ingen Houszplein is in de zomer van 2014 de gedempte gracht aangetroffen, die onderdeel uitmaakte van het verdedigingswerk Lunet A. Lunet A maakte onderdeel uit van de allerlaatste fase van de vesting om de stad Breda.

In 1841 werd opdracht gegeven tot de bouw van de lunetten, die aangelegd werden als onderdeel van het zogenaamde Antwerpse Front. Tijdens de Napoleontische oorlogen bleek namelijk dat de traditionele landsverdediging niet meer functioneerde en dat het oprichten van linies met vestingsteden als kernpunten noodzakelijk was. Voor Breda betekende dit een versterking van de vesting aan Antwerpse zijde met twee lunetten: vestingwerken met twee naar buiten gerichte schuine zijden en twee naar achter gerichte flanken (Lunet B is bovengronds nog zichtbaar in nieuwbouw aan de Reduitlaan 31). Slechts 25 jaar na de aanleg van de lunetten werd de vesting al opgeheven. De lunetten kregen een nieuwe functie als gemeentelijke mestbergplaats en petroleumopslag. De gracht rondom Lunet A is nog zichtbaar op stadsplattegronden van rond 1925. Behalve de opgevulde gracht zijn er nog vijf paalsporen en een greppel blootgelegd tijdens het archeologisch onderzoek. De greppel heeft de Haagweg geflankeerd tussen 1682 en 1840. De Haagweg was destijds anders georiënteerd.

19a-c. Drie kleipijpen uit de greppel. Uit de greppel kwamen diverse vondsten tevoorschijn, waaronder drie koppen en vele steelfragmenten van kleipijpen. De drie pijpenkoppen dateren uit de vroege achttiende eeuw. Twee van de drie kleipijpen hebben een hielmerk. De hielmerken op de gevonden pijpen zijn goed herkenbaar: een rijksappel en een trapgevel. De trapgevel is een merkteken dat door drie verschillende Goudse pijpenmakers in gebruik is geweest tussen 1719 en 1750. De rijksappel (of wereldkloot) is eveneens door drie pijpenmakers uit Gouda gebruikt, maar tussen 1674 en 1760. (foto: Erfgoed Breda)

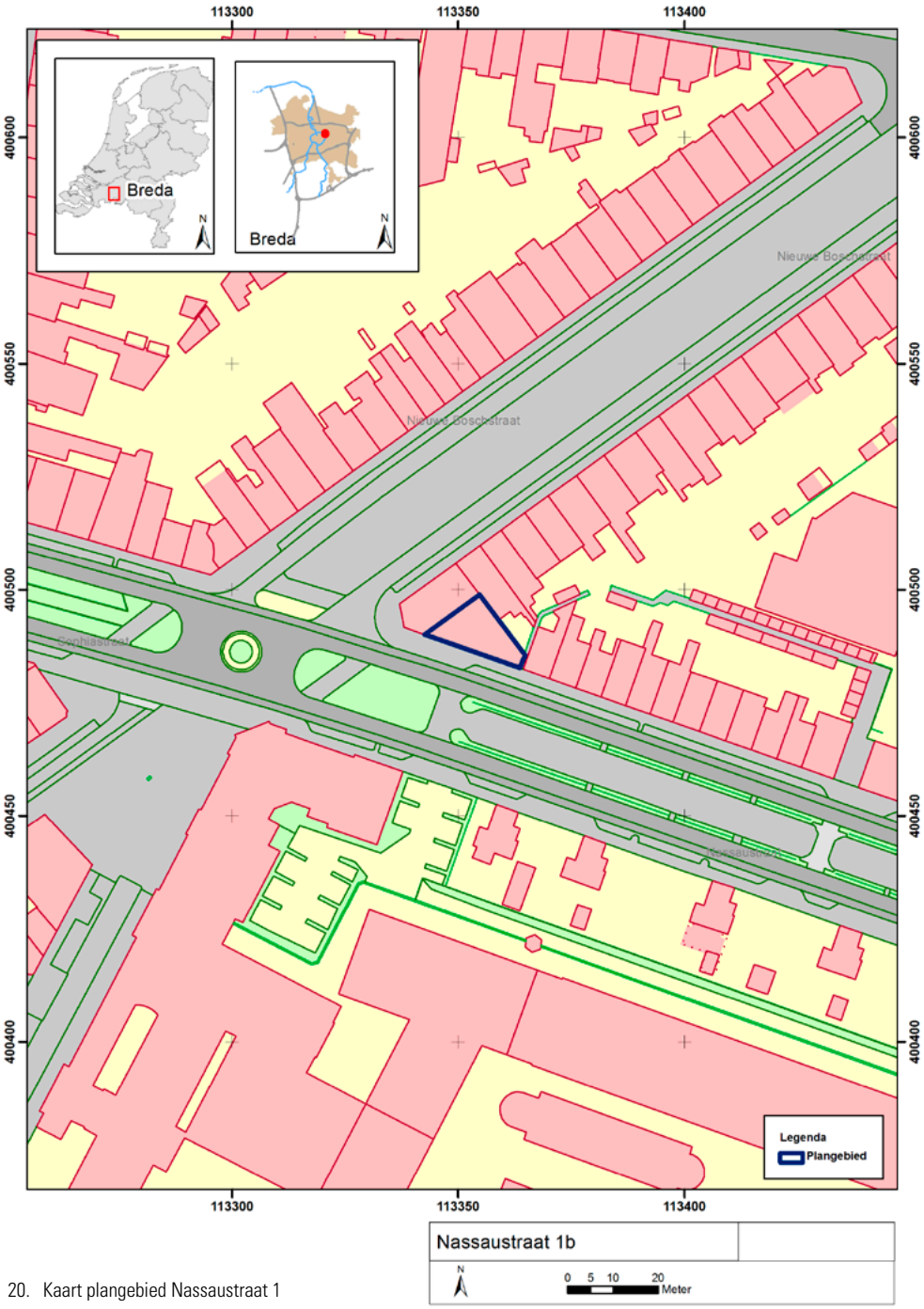

20. Kaart plangebied Nassaustraat 1

Bastion Bosch Nassaustraat 1 *(vindplaats 37)*

In maart 2014 kwam tijdens een archeologische begeleiding aan de Nassaustraat 1 de bekledingsmuur van het zeventiende-eeuwse bastion Bosch in het zicht. Dit bastion lag aan het einde van de huidige Boschstraat en beschermde de stad tegen aanvallen uit het oosten. Het van oorsprong uit 1537/38 daterende vestingwerk werd in 1682 aanzienlijk vergroot en van nieuwe bekledingsmuren voorzien. Deze muren zaten met zware steunberen in de achterliggende wal verankerd. Vanaf 1870 werden in een snel tempo alle vestingwerken gesloopt en kwam de grond vrij voor de huidige woonwijk.

21. Overzicht van de laat zeventiende-eeuwse situering van het bastion met hierin bovengenoemde waarnemingen. De waarneming van 1989 is niet geheel nauwkeurig opgemeten en de contouren van het bastion moeten gecorrigeerd worden.

22. Het blootleggen van de muur met de achterliggende steunberen; op de achtergrond de kruising van de Nassaustraat en de Boschstraat. (foto: Erfgoed Breda)

BRONNEN en LITERATUUR

Geraadpleegde literatuur

- Buiks, Chr., in voorbereiding. Veldnamen in de voormalige gemeente Princenhage.
- Craane, M.L. en F. J. C. Peters, 2012. *Programma van Eisen Breda 2012-21, Begijnhof tuin,* (Breda, 2012).
- Demey, D., E. Jacobs en K. Haakmeester, 2001. Breda Project Leidingsleuf HSL / A16, Archeologische Begeleiding, (Amsterdam, 2001).
- Dolne, E.M., 1998. 'De bouw- en bewoningsgeschiedenis van Bredestraat 6, hoeve 'De Muizenberg'. in: Enderman, M. en E. Orsel. Grote Muizenberg, Bredestraat 6 te Breda, (Breda,1998). Archeologie en Bouwhistorie Intern Rapport deel 40.
- Eynde, G. van den, 1991. *Ongepubliceerde gegevens archeologische opgraving Catharinastraat 87*, (Breda, 1991).
- Leenders, K.A.H.W., 2006. Cultuurhistorische landschapsinventarisatie Gemeente Breda, (Breda, 2006).
- Mourik, J.M. van, 1999. *Paleografische aspecten van het landschap van Breda. Palyno-ecologische gegevens van polycyclische bodemprofielen van de locaties Valkenberg, Nieuwstraat, Emerakker en Moskes.* (Amsterdam,1999).
- Nollen, J., in prep. Seminarieweg, Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven, Erfgoedrapport Breda 148.
- Sinninghe, J.R.W., 1974. 'De Grenadier in Breda' in: *Spokerijen in de Baronie van Breda,* (Zaltbommel, 1974).
- Vink, E., 2002. *Het pand Rosa. Catharinastraat 91-93 te Breda. Rapport van het historisch onderzoek,* (Amsterdam, 2002).
- Vos, P.C. 2015, *Origin of the Dutch Coastal Landscape,* (Utrecht, dissertatie, 2015).
- www.watwaswaar.nl